

Bygningsmiljøer i jordbrukslandskapet

Kari Stensgaard

Bygningsmiljøene i landbruket er omfattende og varierte. De inneholder hus for ulike bruk, fra ulike tidsperioder og med ulike regional byggeskikk. Bortimot halvparten av landets fredete bygninger ligger på landbrukseiendommer og hvert fjerde til femte hus på gårdene er mer enn hundre år gammelt. Dette er en verdifull del av kulturarven vår. Bygningsmiljøer fra nyere tid, som bureisingsbruket fra mellomkrigstida, fiskerbondens bruk ved kysten, 50-tallets allsidige bondegård, stålsiloene og gjødselkummene fra opptrappingen på 70-tallet og de nye storfjøsene er også viktige biter i det norske landbrukets kulturhistorie. Men hva skjer med bygningsarven når landbruket stadig effektiviseres?

Det har over lang tid foregått endringer i eiendomsstruktur og driftsmåter i landbruket. Blant annet har de aktive brukene blitt stadig færre. Etter krigen var 213 000 gårdsbruk i drift (i 1949), 50 år etter lå tallet på 70 700 (i 1999), og i 2011 var vi nede i 45 500. Brukene blir samtidig større; både gårdstun og dyrka areal utvides. Bygninger tilpasses større produksjon og ny teknikk,

og tradisjonelle tunformer endres. For eksempel plasseres nye storfjøs ofte utenfor tunet. Mye av jorda på de nedlagte brukene drives videre som leiejord, mens bygningsmassen får ny bruk eller går ut av bruk.

I Skog og landskap følger vi, ved hjelp av flybilder som tas med jevne mellomrom, med på hva som skjer på et tilfeldig utvalg av flater à 1 km² spredt rundt i landet. Noen av flatene blir også oppsøkt i felt. På disse har vi bl.a. sett på hvilke hustyper som finnes, hvilken stand de er i og om de er i bruk. Drøyt 3 150 bygninger er registrert, både på aktive og nedlagte bruk. Dataene som er samlet, på til sammen 131 flater fordelt i alle fylker bortsett fra Finnmark, gir oss et tidsbilde. Trolig vil dette bildet være endret om 10 år.

Typer og tilstand

Bygningstypene det er flest av i feltundersøkelsen er bolighus (28 %), mindre uthus, dvs. bilgarasje o.l. (19 %) og driftsbygninger med fjøs (17 %). Deretter følger stabbur (5,5 %) og maskinhall/redskapshus (4,5 %). Storfjøsene utgjør enn så lenge bare 0,2 % av registreringene.

Gamle bygningsmiljøer kan gi oss spennende kikkhull inn til fortida. Hjørdal, Telemark. Foto K. Stensgaard.

Blir det «tomt» i landskapet når de store låvene forsvinner? Ål, Buskerud. Foto K. Stensgaard.

Det er stor variasjon i tilstand mellom ulike bygningstyper. Totalt sett er 85 % av bygningene i god tilstand, 12 % i forfall og 3 % mer eller mindre sammenrast. Av bolighus er 92 % i god tilstand. Det samme gjelder 83 % av de store driftsbygningene. En hustype som markerer seg som særlig utsatt, er sommerfjøsset. Bare 23 % av disse er i god stand mens hele 47 % er sammenrast.

Av bygningstyper fra «det gamle» landbruket, som ikke lenger har noen funksjon i dagens drift, er det bare stabburet som finnes i et større antall og i god stand. Andre førindustrielle typer, som smier, eldhus, jordkjellere, løer og sommerfjøs, har vi funnet få eksemplarer av og tilstanden på bygningene er bare middels bra. Gamle bygninger på gårdstunet blir bedre ivaretatt enn bygninger utenfor tunet. For eksempel er smier og løer i dårligere stand enn stabbur og eldhus.

Ut av bruk

Svært mange hus er ute av bruk. Vi har vurdert 26 % av bolighusene til å være ubebodde. Av de eldste bolighusene (bolighus registrert i SEFRAK-basen, dvs. hus hovedsakelig bygd før 1900) står hele 34 % ubebodd. Dette harmonerer med tall fra Statistisk Sentralbyrå, som forteller at 22 % av alle landbrukseiendommer som har bolighus, er uten fast bosetning.

De store låvene

Skjebnen til de store låvene er et stadig aktuelt tema. Det dreier seg om driftsbygninger bygd i hovedsak mellom 1860 og 1960, typisk med store høyloft og kjørebri. Høy, som tidligere var en hovedbestanddel i dyras matseddel, utgjør nå bare en brøkdel av fôret, og høyloftene er blitt overflødige. I våre observasjoner er 58 % av låvene i bruk på en eller annen måte, men mange bare som lagerplass eller garasje. 81 % av låvene er likevel fortsatt i god tilstand.

Seterhus

Bare få overvåkingsflater ligger i seterlandskap. På disse ser vi at det er bolighusene (sel og hytter) som blir best ivaretatt. Produksjons- og lagerhus som ystehus og løer er i dårlig forfatning og fjøsene er i en mellomstilling. I overgangen fra produksjonsanlegg til rekreasjonsanlegg blir gjerne bygningene som egner seg til hyttebruk tatt vare på mens resten fjernes eller forfaller. På den måten forringes bygningsmiljøenes kulturhistorisk verdi, ved at funksjonelle og sosiale sammenhenger blir mindre tydelige.

Stabburet er fortsatt tunets pryd og holdes i god stand, selv om oppgavene for lengst er overlatt til fryseboksen og klesskapet. Andre førindustrielle bygningstyper står det dårligere til med. Spesielt utsatt er bygninger som ligger utenfor tunet. Ål, Buskerud. Foto W. Fjellstad.

Kombinert løe og sommerfjøs. Tradisjonen med å kle veggene på uthus med brake eller einer er spesiell for Osterøya i Hordaland. Veggene blir tette, men samtidig luftige. Løa er bygd i grindkonstruksjon, som er en byggeskikk vi i dag finner bare på Vestlandet. Foto F. Bentzen.

Referanser

Stensgaard, K. 2011 Kulturminner og kulturmiljøer i jordbrukets kulturlandskap. Rapport fra Skog og landskap 24/2011.